

VI. KURAT

KURADI NIMED JA ISIK

119. Nagu eesti nii liivigi keele populaarseimaid sõnu on kurat, mis on saand otse alatiseks sõimu- ja vandesõnaks, nii et on kaotand sageli isegi kogu oma usundilise tähendusvarjundi ja esineb pahatihti lihtsalt veel ainult – noh, kõnet kõvendava „artiklina”, nagu Eestis ikka öeldakse. Kuradi liivikeelseks vasteks on üldiselt kure (lvÜ). Juba SjWied (LWb) kirjutab: kure, pl. kurēd, ka kurē, kurie ja Salatsi liiviski kure; samuti esineb SjWied aegseis Matteuse evangeeliumi tõlkeis kure; Setälä noteerib isegi katkehääliku kurè` (Pz, Ir). Peaaegu sagedaminigi veel kui kure esineb tänapäeva liivis sellekõrval muljeeritud sõnakuju kuře (lvÜ), mis olevat „pehmem ja peenem kui kare ja kõva kure” (Pr). Sõna deklioneeritakse üldiselt kaht viisi: 1) osastav kurrō (SjWied, LWb sub Teufel; SjWied, LGr 423, 32; Matteuse evangeelium VII 22 jm.; Ir, Kr, Pr) või muljeeritult kurřō (L, Ii, Sr, Kr, Pr) ja 2) osastav *-nn suffiksi analoogial kurest (Kr, Pr, V), kure`st (Kl Set) või muljeeritult kuřest (Sr, Ir, Kr, Pr, V, Kl); kolmandaks esineb osastavas ka veel kuret (L, Ii, Ir) ~ kuřet (Kr 65). Ometi *-nen suffiksi mõju kaugemale ainsuse osastavat ei ulatu, ja mitmuses esineb üldiselt kured ~ kuřed (lvÜ), mitm. osastavas kuredi ~ kuředi (lvÜ).

Kure-sõnaga tõlgitsetakse Liivis ka pärgelpaska ehk juudasitta (asa foetida), mida nimetatakse liivi keeli kuradisitaks = kuře-sita (lvÜ = lt velna sūds); SjWied (LWb) noteerib selle asemel drīsdrek, drīvsdrek, drīveldrek 'Teufelsdreck' (= lt driveldreķis) (Ka Lutsis öeldakse läti mõjul pergele sita ehk juudi sita kõrval mõnikord drevendreik (P. Voolaine) ja Eestiski esineb „triivistükk” (EVR XXXVII 23, 47, 68). Kuradisita kõrval kõneldakse veel merekuradi sitast = mjer-kuře sita (V), ilma et selle tähendus oleks selge. Edasi nimetatakse langetõbe harilikku termini saddōltōb-te`b (lvÜ – ühendetav tüvega „sadama”) kõrval ka kuraditõveks = kuře-te`b (Pr), sest arvatakse, et langetõve hoogude aegu kurat võtab inimese oma kätte, nagu piiblist oleval kirjutet (Pr). Piiblist põlvneb ka termin kuradist vaevatud = kurest võjastōd, millest vt. alamal. Pidalitõvegi kohta öeldakse mõnikord kuradikärn = kure-krama (Ii, Ir).

Kõige sagedamini kurat esineb tänapäev vandesõnana igasugu ühendeis: las kurat (sind) võtku = laz kure (sīnda) võtag (lvÜ) ja kurat alles ära = kure alž jara (lvÜ) on ju liivlaste harilikke hüüde. Juba SjWied (LWb) märgib mõningad selliseist sõimusõnust: kuradile antav = kurēn antōb ja kuradipraad = kure tsepīd 'Höllensbrand, Teufelsbraten' Edasi öeldakse: kuradipiits = kuře pōtōg (Pr), ah sa kuradisuutāis = ak sa kuře sū-tāuvž (L, Kr, Pr), kuraditükk = kurekabal (Pr, Kl), ah sa kuradihing = ak sa kuře-gara (Ir, Kr), kuradi poiss = kuře pois (Pz, Sr Ket = Mt. 325), kuradi sulane = kure su`lli (L, Pz, Pr), kuradi ori = kure kalp (Kr, Pr), kuradi teenija = kuře dēniji (Kr), kuradi palgaline = kure pālkali (SjWied, LWb). – Selliste sajatustega siunatakse Liivis üldse igasugu vastalist, eriti veel kadedat ja nõida, aga ka ulakaid ja vallatuid lapsi, kellede kohta öeldakse kuradi laps = kuře läpš (L, Kr, Pr) või näit. „see on valmis kuradipiits” (Pr). Igasugu vargad ja petised on kuradi apostlid = kuře apustul`d (Pr – vrđl. Eestiski mulgi murdeis poostel < apoostel kirumissõnana

(Vrdl. Grimm, DM⁴ III 300/1: Wer sich mit dem teufel einlässt ihm verbündet heisst teufels gesell, genoss kerl, valantes man, bote, knabe, teufelskind, Grimm, DM³ II 957 Wer den alten göttern anhieng, ihnen heimlich opferte, hiess teufelsdiener).

Eriti huvitav on termin kuraditegija = kuře-tēji (Pz, Kr, Pr), mis tuletab meelde eestis tarvitavat söimusõna kurjategija ja juhib meid kuradilt kurja tähendusele. Sinnapoole viitab ka varguse eest karistatavale lapsele loetav salm:

Perenaine kõutsi (isast kassi) peksis,
mis see kõuts „kuřfõ” (kas „kuradit” või „kurja”?!) tegi ~ on teindd?
– Kõuts sõtkus vana kassi,
saba ligunes kooses, –
sellepärast ta kurat peksta sai.

LF I L 188.

SjWied (LWb) ühendabki nähtavasti kure kurja-tüvega ja annab sellele sõnale jägmised tähendused; 'böse, arg, übel schändlich, Teufel, Satan', tuletab edasi isegi komparatiivi kurēm ja adverbilise kurēst. (SjWied (LWb) esitab isegi abstraktset kurjust tähendava sõna kureus 'Bosheit', kuid see on ilmsesti ainult tolleaegsete liivi koolmeistrite kunstlikult loodud sõna ja paljastab omaltpooltki, kuis kure-sõnale on omistatud piibli tõlkimise otstarbel ja eesti keele eeskujul ka kurja või kurjuse tähendus). – Ometi tekib kahtlus, kas siin sõna tähenduste tõlgitsemisel pole tegu eesti keele segava mõjuga: juba häälikuliselt kure-sõna-kuju ei sobi hästi kurja-tüvele, ja kuigi oletada häälikusäädusliku sõnakuju taganemist analoogilise eest, siis jääb ikkagi küsitavaks sõna sisuline külg. Tõsi jah, praeguseski liivis esineb komparatiiv „jo kure”, kuid mitte „kurjema”, vaid „kuradima” tähenduses, näit. „sa oled veelgi kuradim kui päris nõid” (L, Sr, Kr, Pr – vrdl. eestis samasuguseid substantiivide komparatiive nagu sitem, tõpram, solgem jne.). Üldiselt ei saa omistada kure-sõnale praeguses liivis kurja tähendust; liivlased ise väidavad, et see sõna kurja tähenduses on ainult saarlaste s.t. eesti keeles (L, Sr, Kr, Pr), kuna „rannakeeli” kure näib tähendavat ainult kuradit. Isegi sellises ütluses nagu „kuřfõ täuvž” (Pr), mida tarvitatakse nõia iseloomustamiseks, ei ole liivlaste teadvuses tegu kurjaga, vaid see tähendab „kuradit täis” (vrdl. It sātāns iekšā = saatan sees). Samuti on lugu piiblist tuttava ütlusega kurest vojastõd (SjWied, LWb; Sr, Kr, Pr) = kuradist (mitte kurjast!) vaevatud (vt. näit. Matteuse evang. XII 22, 42–45); Salatsi liivist SjWied noteerib vastavalt kurest jära pandeds (LWb ja LGr 358) = kuradist ära pandud 'vom Teufel besessen' (Selle kujutelma eod ulatuvad õieti paganusse; Jener krankhafte, blödsinnige Zustand der Menschen, von denen es heisst, die elbe haben es ihnen angethan, ist unverkennbar analog dem beseseenweraen von teufeln (Grimm, DM³ II 967). Lisagem veelgi paar iseloomustavat ütlust: vanasti seda kuřfõ st. kuradit (mitte kurja!) ju palju oli (Sr 40); see teine naine oli väga kurat (L 1 – ilmsesti adjektiivses tähenduses, ja ometi on jutustaja teadvuses selgesti kurat!); sa lähed sellisele kuradile mehele (Ii 50); kuradi rätsep ei läind ära (Kr 44) jne. jne. – Lühidalt, praeguses liivis kure tõlgitseb ainult kuradit, ja kui tõesti kurja tähendus on kunagi liitunud kure-sõnaga, siis see on tänapäev unund või püsind ainult eesti keele tundmise tõttu.

Lõpuks mainigem, et rahvaetümoloogia on ühendand kure-sõnaga ka Kuramaa nimetuse Kur(g)mō ~ Kure-mō (Pr), sest seda peetakse kuradi loodud või õigem jumala tagant varastet maaks (Pr 263 = US. I B + S. 275, vt. LRU I 81, § 47).

120. Kuna praegusaja kasimata suuga nooremad pilluvad kure nime häbemata palju üle huulte, siis varemalt asi olnud hoopis teisiti: seda sõna öeldud väga ja väga harva (Pr), kuradi nimetamist peetud otse patuks (Sr) ega ole lubatudki võtta teda lausa suhu (L, Kr), vaid ainult mõistu, teiste sõnadega nagu näit. eihüva (L), mustmees (Kr) jne. Liivis tuntaksegi rida kuradi „pehmemaid” nimesid ja eufemisme, millede vaatlusele nüüd asugem.

Populaarseimaks kuradi asenimeks on tema iseloomustavaimat omadust tõlgitsev adjektiivne eihüva = äbjuva (IvL) ~ äbjõva (IvL), esineb ka Setäläl (Ir – Mt. 1137). Vanarahvas pole üldse tahtnudki, et majas või toas öeldaks kuře, sest kui kuradit (kuřīō) hüütakse, siis on ta kohe ise ka juures, vaid sees võidud öelda ainult eihüva (L). Kuradi rollis see sõna esineb alata, näit.: kõik paha on eihüvast (L, Kr, V), see on eihüvast vahetat laps (Pr 138), eihüva laps (Pr 65), hõbedaga ju seda eihüva lastakse (Sn 10); vallatut last noomitakse: sa oled akuraat eihüva ise, ei jõua sind ära valitseda (L). Lõpuks eihüva on saand otse vandesõnaks: eihüva sind (ära alles) kiskugu (L) jne. Kuradi tähenduse kõrval eihüva tarvitakse ka ebamääraste kummituste tõlgitsemiseks: eihüvad vaimud = äbjõvad (~ slikt'id) garad (IvÜ – vt. § 143), öeldakse ka kuře garad (näit. Kr 66 – vrđl. § 119); teinekord taas seletatakse, et raha hoiab eihüva jõud = äbjõva jo'ud (Ir 19); eihüva(dest) (jalg)radadest metsas vt. § 134.

Nimetus „eihüva” valgustab osalt üldist eufemismi psükoloogiat: negatiivse omaduse tõlgitsemiseks on ju küll omad erilised adjektiivid igas keeles (nagu näit. paha, halb, kuri jne.), kuid need jäetakse nimelt kõrva ja võetakse vastupidi – just positiivset omadust tõlgitsev „hää” ja lisatakse sellele ainult pisikene negatsiooni partikkel ette, millega püütakse nagu maskeerida või hoomamatuks varjata nimetuse tõelist negatiivsust. Nii esineb kuradi eufemismina saksas Unhold (Nimetus Unhold ulatub paganusse paha vaimu tähenduses – vt. Grimm, DM³ II 956/7), venes недобрый, нехороший, неладный (vrđl. ka недругъ) ja on tungind nende eeskujul kogu Baltikumisse tõkelainuna: läti nelabais, liivi äbjõva ja eestigi Lutsi asunduse murde eihüä – Ebahääduse printsibile seltsib sageli ebapuhtuse printsip, mida tõlgitsetakse sama ideoloogiaga: vist vene нечистый otsekoheseks väljenduseks on läti neškistais gars (Dondangeni murdes näškis gars 'der unreine Geist') (Küllap sama sõnaga on ühendetav ka juba Lange sõnaraamatus atesteeritud nikškis – vt. Šmits, LM 63. Muidu lätis tõlgitseb puhast harilikult adjektiiv tirs ja ebapuhast netirs), milline ütlus on saand tuttavaks liivlasilegi = neškist gara (Pr), olgugi, et seda peetakse üldiselt ikkagi läti sõnaks, mida tõlgitsetakse „rannakeelde” NB just vastega „eihüva” (L).

Juhusel kui kuradi negatiivset omadust ei taheta just maskeerida ega pehmedada, siis väljendatakse see ka otsekoheselt vastava adjektiiviga: nagu eestis „kuri vaim”, niisama öeldakse lätis ļaunais gars, venes злой духъ, saksas der Böse, Bösewicht ja liiviski vastavalt tige (vrđl. eesti kirikukeelset ütlust „see on tignedast” ja setu-võru tikõ't) = ti'g (SjWied,

LWb; Matteuse evang. VII 22, 23; Ii, Sr, Kr, Pr V) (Eesti tige: tige da adjektiivu vaste liivis peaks olema õieti ti'gdõ, kuna ti'g vastab eesti tigu: teole. Mõlema sõna ühisest algupärast oli meil juttu juba nati puhul (§ 73, vt. LRU I 201); vt. ka § 139): ti'g olevat saatan ise (Ii); mingi halb asi manatavat või põhatavat tige dale (V) jne. Enamasti ti'g esineb tänapäev siiski ainult vandesõnana ja sedagi päämiselt Ida-Liivis: tige las võtku (Sr, Kr, V), las tige alles ära teda võtku (Pr), oot, sa tige, sa alles ära, sitta sulle persesse (Pr). Ka inimese kohta öeldakse ti'g ~ selline nagu ti'g (Ii), vrđl. „minul oli tema pääle nii tige (~ hapu) meel” (Pr), – viimases ütluses ti'g esineb juba ilmsesti omadussõnana, olgugi et teda hari-likus kõnekeeles adjektiivina ei tarviteta, vaid sellena esineb suffiksi abil tuletet ti'gli (Ir), mis tähendavat läbi-läbi haiget, põdurat, tõbist, kuna substantiiv ti'g ise tähendavat ka epideemiat ehk tõbe üldse (* Ir) (Esineb isegi verb ti'ggõ: jära ti'ggõn rišting tähendab väsind, musta, ületöötand inimest (L)), millekõrval sõna tõbi = te'b tarvitetavat teatud erihaiguse eraldi tõlgitsemiseks (* Ir); üldisemalt seletetakse küll vastupidi, et just palju haigusi üheskoos saab ühiseks nimeks te'b (Kr, Pr), vrđl. tõbine aeg = te'blimi äjga (Sr, Kr, Pr). – Igatahes seisame siin ideoloogiliselt väga huvitava segimineku ees kuradi ja haiguse mõistete vahel, – SjWied (LWb) märgibki otsekohe kuradi eufemistliku nimena ruja s.t. haige, mis on praegu tarvitusel harilikult küll enam nõia ja nõiduse tõlgitsemiseks (vt. LRU III); isegi te'b esineb nõia nimetusena (Pr 29). Samalaadilist arengut võime jälgida ka germaani maailmas, kus katku või tõbe tähendav drõs on saand kuradi eufemismiks ja vandesõnaks: „dat di de drõs slâ” (s.t. et sind dr. rabaks) (Grimm, DM³ II 955) – vrđl. liivi kirumisi „ruja sind las võtku” (Pr) ja „otsi ruja” (lvÜ) (Olgu mainitud, et kuradit peetakse ka haiguse tekitajaks: nii näit. ta saadab halltõve oma vastalisele selga (L 123 = S. 190, vt. LRU III). – Just niisama kurat põhjustab haigusi ja eriti just halli ka venes (vt. Собрание сочинений Максимова XVIII 25–26). – Haiguse poole viitavad lõpuks mõned sõimusõnad Lutsiski: tõbi-alunõ, haller (s.t. koleera); lempo-sõnast vt. § 139. Vt. ka § 137 (side surnutega).

Õige sagedaseks kuradi eufemismiks on edasi must = musta (näit. L 117, Kr 108 jne.), „va must ise” (Kr, Pr, V), must kurat (Kr 147 = S. 156), must-perse (Kr 108 = S. 3, vt. § 30, LRU I 54) ja iseäranis must mees = musta-miez (lvÜ; ka SjWied, LWb, sub Teufel). Vanasti kure polevat öeldud kunagi, vaid ikka mustmees (Kr), näit.: ta on mustmehega ühes nõus või teeb mm. tööd (Kr); nüüd sa joo aga ainult, mängi kaarte, varasta, – küll mustmees su viib ära kõige kaardipuntraga (L); vaat mustmees sind siis kisub ~ kiskugu (V) jne. Mustmees esineb üldse sõimusõnana (L) ja tõlgitseb piltlikult ka kirikõpetajat, pappi (L, V), sest „papid ju need kuradid ep ongi” (L) (Vrđl. Liivis eriti populaarset papi esinemist libahundilugudes (LRU III)); iseäranis veel lastele öeldud õpetaja kohta „must saks” (L). Mustmees on lõpuks ka Juudas, „sest ta ju kurat oli” (Kr) (Vrđl. ka Thomsen, Beröringer 175). – Must kuradi eufemismina on tuttav igalpool liivlaste naabreilgi: eestis must (mees) (Vrđl. kummituse nimetust mustu (Eisen, EM I 164; Wiedemann, LdE 432), mis esineb ka kuradi tähenduses), lätis melnais (vīrs), venes черная сила, черный (vrđl. ka rahvaetümoloogiseerimist хортъ-sõna arvel), saksas der Schwarze (Grimm, DM³ II 945) jne.

Mustale seltsib liivis veel üks nimetus värvi järele: hall mees = õ'gi miez (Pr), vrđl. läti vees pelekais s.t. „vana hall” (L < Dondangeni), saksa Graumann, Graumännlein (Grimm,

DM³ II 945); eestis taas öeldakse kohati „oh sa täpiline kurat” (näit. Koerus) või kirivane (näit. Kuusalus), vrdl. hüüdu „kirivase päralt!”

Musta värvi kõrval teiseks kirikliku kuradi oluliseks välimuse tunnuseks on sarved, mille põhjal on tuletet eestis nimetused sarvik, sarviline, venes рогатый (vrdl. хохликъ), niisama ka lääne-liivis sārīki (L), ida-liiviski öeldakse kord juhuslikult sarvemees = sõra-miez (Ir 1 = Mt. 301 B), kuid üldsest sarviku mõiste näib liivis kodunemata (Võib-olla on mõjund siin segavalt ka läti ragana mitte kuradi, vaid nõiamoori tähenduses (vt. LRU III võlu pt.). Saarlasilt kuulnud ja omandet on nimetus tont = toñt (L, Sr, Pr, V), mille noteerib juba SjWied (LWb): tont’ ’Kobold, böser Geist’ – vt. § 144 ja 147. Sellevastu liivlased ei tarvita kunagi paganat kuradi väljendamiseks, nagu see esineb alatasa eestis, vaid liivis paganõz tõlgitseb mittekristlast, harvem sõimusõna. Lätlasilt kuulnud on bobotš (L), mis esineb küll harilikumalt lastehirmutisena (vt. § 148) (Olgu mainitud, et lätis kuradi tähenduses esinev jupis (vt. Šmits, LM 4, 63 ja ME) on tuttav liivis ainult kirumissõnana: ah sa jup(põ) sind! (lr. Pr). – ME tuletab lt jupis eL sõnast jupe (~ jube), kuid see etümoloogia jääb sisuliselt kaunis kahtlaseks.). Kord öeldakse kuradi kohta juhuslikult ka va vana karu = okš (Pr 72 = Mt 592 + 1045+ 1130), mis vastab häälikuliselt eesti ott-sõnale (Vt. sel puhul Beiträge XIV 38. – Vrdl. ka kuradi nimetust Lutsis: mõtsa-ellāj (Kallas, LMr 73)). Nimetusist eksitaja = vjediksiji (Sr, Kr, Pr, V), metsaline = mõtsali (Pr) ja metsamees = mõtsa-miez (L, Pr) vt. ligemalt § 134.

Lõpuks veel täiesti süütu eufemism on vanamees = vana-miez (L 140, Pr – vrdl. läti vecs tēvs, Dondangen) ja sageli lihtsalt vana (L, Kr, Pr), „vana ise” (L, Pr) (Samuti öeldakse Lutsis ja Setus vanamees, kogu Eestis on tuttav vanapoiss, vanapagan jt., Võru-Setumaal lisaks veel äi(o), mispuhul tuletagem meelde, et veneski esineb kuradite ja igasugu paha-tahtlikkude haldjate eufemismina sageli just дедь, дедушка jt. – Vt. ka Grimm, DM³ II 957: alt hatten die riesen schon geheissen, um so eher konnte es der teufel). Eriti sagedasti vana, tihti lühendat kujul va, esineb muude nimetuste ees nagu eestiski: vana kure (Kr, Pr, V), va vana kuře (Pr 129), va kure (Pr), vana tont ise (Pr), va sarvik (L), va must ise (Pr), va mustmees (L, Pz, Kr, Pr), „mustmees kah on seesama vana” (L) jne. Tülitsejad vihas ähvardavad teineteist: kui vana või vanamees tuleb, siis ta „hakkab sul pähe” (s.t. haarab pääst kinni) ja paneb vastu seina, nii et hambad suust välja pirpirpurr (L). – Vanale vastandlikult esineb mõnikord ka noorisand = nuof-izand (Kr, V), eriti kui on tegemist puugi moodi hantitava kuradiga (vt. § 136).

121. Piibli prilli läbi vanausku halvaks panev liivlane peab kõige kurja, halva ja musta autoriks aina kuradit, nii et on tekkinud otse kõnekäänd „kõik halb on kuradist” (L, Kr, V). Seda kuradit kujutellaksegi enne kõike vastavalt piibli ja kiriku kolmainsa jumala monismi printsiibile kah ühesainsas isikus, kes elanuvat omalajal koos jumalaga ülal taevas nii kui kaks venda (Kr). Kuid kurat tahtnud olla veelgi suurem kui jumal (Kr, V). Siis tekkinud taevas suur sõda jumalat ja kuradit pooldavate inglite vahel, mis kestnud kuus nädalat, kuni lõpuks mihklipäeval pääingel Miikael või jumal ise visand kuradi taevast alla põrgusse

(Kr [230·] = US. 15, vt. ka § 90); see lugu seisvat kirjas seitsmendas Moosese raamatus (Kr) (Vt. Grimm, DM³ II 937. – Esitagem huvitavaks võrdluseks ka teine jutustus samast sõjast taevas. – Inglise hakand omavahel sõdima. Ja siis see, kes olnud süüdlane, see visatud taevast maha ja nimetat Miikaeliks. Sellepärast kutsutakse ka seda viskamispäeva mihkli-päevaks (L 147 = US. 15). – Nii siis, loo ununedes, viskajast on saand visatav!). – Nii on saand endisest inglise, kelle nimi taevas olnud Lutsivār, mis tähendavat valgusetoojat (V), sellest on saand siis põrguisand (Keskaja saksas on harilikuks kuradi eufemismiks Höllens-wirt, vrdl. eestiski vaimulikkude põrguvürsti, lätis elles kungs, venes князь тьмы, царь тьмы, царь ада, царь преисподней) = el'-izand (Kl Set = Mt. 327 B) ehk harilikuma nimega saatan = sötõn(z) (Ii, Sr, Kr). Kuid veel siimaani ta ei tahtvat, et teda nimetatatakse kuradiks, vaid tahtvat ikka veel nime valgusetooja = sjeldõm-tuoji (V).

Ühes kuradiga põrgusse pekstud on ka teda pooldavad kuradi inglid = kure engöld (Kr, Pr), kuid ingliseks neid kutsutakse harva ja ainult vastandiks jumala inglile. Harilikult kõneldakse lihtsalt kuradeist mitmuses, – ühe kuradi asemele on saand neid arvamatu hulk. Paljundet kuradeile antakse üks kuningas = kēnig (Kr, Pr, V) ehk kuradikuningas = kuře-kēnig (näit. Kr 37, V 57, V 59 jne.) (Setälä kirjutab veel kuře kōnig (Ir = Mt. 515), isegi kuradi-keiser = kuře-kēzar (Kr 37), või taas öeldakse käskija = pavēl'nika (Sr 96), ülem = virsnika (Pr) ehk päalik = pel'i (Pr). Edasi kõneldakse kuradiisast = kuře-iza (Kr, Pr). Väga sagedane on kuradiema = kure-jema (L, Sr, Ir, Kr, V) ~ -āma (Ii, Pr, V), harvem ka kuradiemand = kure-jemand (Kr) (Setälä kirjutab kure' jemā ~ kurē' jemand (Ir = Mt. 301 B). Kuradiemandat mainitakse ka muistendis „Ahv-sepp põrgus pulmas” (Kr 37 = S. 101, vt. § 126)). Kuradiema on alatasa esinev nimi muinasjuttes (Ii 5 = Mt. 327 A + 832*; Ir 1 = Mt. 301 B; Kr 28 = Mt. 327 A + 1120 + 1132; Kr 141 = Mt. 303; Kr 159 = Mt. 709; Kr 162 = Mt. 1135; V 24 = Mt. 300 B'; V 91 = Mt. 461; V 134 = Mt. 300 B'; V 207 = Mt. 327 A. Vt. ka § 124: Võrk inimeste püüdmiseks (Kr 106 = S. 105).

Küllap Liivis kuradiema on saand tuttavaks ühes Saksast tulnud jutundite ja muistenditega. Saksa teufels mutter, teufels grossmutter od. schwester näib põlvnevat omakorda germaani jumalataridest (Grimm, DM³ U 958/61, lhk. 958: Das judenthum kennt nur teufel, keine teufelinnen). – Vrdl. setu venemaigulist äiätäri) ja on saand üldse igasugu halva eide ja nõiamoori nimetuseks (L, Sr, Kr, Pr, V – vt. näit. Sr. 90 = Mt. 749 + 518) (Küllap läti raganu mäte eeskujul, vrdl. ka vene баба-яга), lõpuks lihtsalt sõimusõnaks, mida tarvitatakse alatasa: „see va kuradiema ise!” (lvÜ). Isa ja ema kõrval mainitakse ka kuradilapsi = kure-lapst (L, Kr, Pr), kuid seegi nimi on harilikumalt lihtsalt sõimusõnaks halbade laste kohta (vt. § 119). Enam-vähem juhuslikud on nimetused: kuradi poisid ja tüdrukud (Pr 163 – vt. § 136), kuradi tüdruk (L 175° = US. 79), kuradi tütreid (Kr 206 = Mt. 1035), kelledest ühe nimi on Gotlantiń (vt. § 135: Last hällitav hiiglanaine). Üldiselt aga peab nentima, et perekonna printsipi kuradite liigitelus ei mängi kaugeltki sellist domineerivat rolli nagu haldjate juures. Iseloomustav on seegi asjaolu, et kuradite puhul ei öelda kunagi kuradirahvas, nagu näit. metsarahvas ja mererahvas, vaid kure-rouž (L, Kr, Pr – vt. Kr 147 = S. 156) tähendab hoopis kuradi käsilasi, surnud nõidu ja võlusid.

Lõpuks tehakse vahet isegi kuradi erisortide või tõugude vahel, mida olnuvat vanasti väga palju (Pz, vrđl. Sr 40: „Vanasti ju seda kuradit väga palju oli”): üks olevat varastaja-kurat, teine petja-kurat, kolmas rahakurat, neljas ilusaid naisi tahtev kurat, viies tapja-kurat jne. (Pz). Siin kurat on ilmsesti ainult ristiusu käsu- ja keelusõnades mainitud pattude piltlikuks kehastajaks. Kuid siiski näit. rahakurat = rō'-kuře pole ainult patu sümbol, vaid esineb ka rahavaimuna (Kr 120, Kr 121, Kr 122 – vt. § 133 ja LRU III), niisama esineb kummitusena veekurat = vjed-kuře (Pr) ehk merekurat = mjer-kuře (Kr – vt. § 141). Sageli öeldakse, et kuradeid on üheksa (Ii, Kr, V), sellest ka kõnekäänuline hüüd: „las üheksa kuradit sind kiskugu!” (Ii).

122. Kuna vanasti kuradit sageli nähtud (Sr), siis teatakse kirjeldada täpselt ka ta välimust (Alamal kirjeldet välimuse kujunemist vt. Grimm, DM³ II 944 jj. – Mitmepäisest kuradist vt. § 147). – Ta on üldse karvane (lvÜ) ja must (lvÜ – vt. § 120) või punane (Sr). Jalad olnud tal otsekui hobuse kabjad (Pr), üks jalg nagu hobusel, teine nagu härjal (Kr), üks jalg hobuse, teine inimese (Kr 38), jalad on sellised karvased nagu lehmale (L 27) või härjal (L 81, Kr 107), tal on must jalg (Kr – vt. § 128). Tal on suur kõver nina (Kr), saba taga (L, Sr, Kr, Pr, V) nagu koeral (Kr), vaksapikkused küüned (L 81) ja kolesuured kihvad (Sr Ket 45 (11)). Samuti on kuradiemal pikk nina ja hirmus pikad hambad (Kr 106 – vt. § 124). Oluliseim kuradi juures on siiski ta sarved pääs (lvÜ), harilikult kaks, kord kolm (L 27), millest on tingitud ta nimetaminegi sarvikuks (vt. § 120). Veel aastal 1922 nähtud sellist punast sarvikut, kes joosnud ühest aknast sisse ja teisest ruttu taas välja; käsi olnud karvane must, punased riided olnud seljas (Sr). Jah, ärge te arvake, et kurat praegusel ajal on kadund, – vaat alles tänavu talvel (1925/6) va Mats Jül (Kr) olnud talve otsa haige maas ja palund teisi baptiste end vaatama; olnud üks baptisti naine, va Mārtrin Liž, kes pidand end nii pühaks, et pole läind üldse teiste sekka, kuid seegi läind vaatama, ja sa mõistad, säälsamas talu taga liivaküngaste vahel puutund talle vastu kurat – sarved pääs ja habe nagu sikul, suur karvane ja jalad nagu kabjad, vaadand kõõrdi naise pääle (Pr 224= S. 81 AĀ).

JUTUSTAJA ENDA NÄHTUD KURAT (S. 81 B)

Oma nelikümmend aastat tagasi jutustaja ise näind kuradit. – Nad läind otsima preisi salapiiritust teise tallu üle jõe. Nad arvand, et piiritus on peidetud sauna. Kahekesi nad olnud, neil olnud selline raudora ka kaasas, et maasse sorgata. Jutustaja torkind siis ja kuulnud müra ning siis tulnudki sõites kurat. Kaarikul ta istund, selline nagu vanasti voorimeestel olnud, läikiv must viltkübar pääs, suur hall habe ees. Kaarikut vedand inimesed, suured meesterahvad, kõigil sellised kiivrid või torukübarad pääs. Tagant lükand niisamasugused mehed, suur rodu, kes jäänd järjest lühikesemaks, – terve kari inimesi, oma viiskümmend tükki. Viimased olnud taga nii lühikesed, et vaevalt jala pikkused, need pole lükandki enam, kuid kõigil olnud kübarad pääs, läind üheskoos, kadund jökke ära. Jah, kurat sõitnud jökke kõige vankri ja inimestega. Jutustaja kaaslane seda pole näind, vaid kuulnud ainult müra. – Ii 23.

Harilikult kurat ei ilmu oma õigel näol, vaid enamasti ikka moondund kujul tundmatuna. Küll ja küll teatakse lugusid, nagu alamal selgub, kuis kurat esineb kord kui suur must mees (§ 124, 130), kord kui suure habemega vanamees (§ 127), eriti sagedasti veel kui tore noormees, ratsanik või uhke isand tõllas kutsari ja täkkega (§ 124, 126, 131, 133, 136). Kord ta tuleb naise järele selle surnud mehe kujul (L 81 – § 125). Nõia surma puhul kurat tuleb hinge järele suure halli mehe, musta ratsaniku, musta koera, musta kassi ja suure tuule näol (S. 144 ja 145 – vt. LRU III). Kurat moondub ka meeleldi loomaks (Nii näit. pikse eest kurat põgeneb kord kollase (Kr 291), kord punase (Pr 172) koera kujul (§ 30 – vt. LRU I 53)) ja mängib siis inimesile vingerpussi või lummutab nende silmad (vt. § 131).

HOBUNE EI JÕUA VEDADA OINAST (S. 85)

Tagapool Dondangenit kaks juuti sõitnud öhtul pimedas ühest surnuaiast mööda. Suur must oinas magand tee veeres. Noh, nagu juut on – kust võtta on, säält võtab – tõstnud oina vankrile ja sõitnud edasi. Ainult mõni verst olnud veel sõita, kuid koorem jäänd nii raskeks, et hobune pole suutnud vedada. Juudid tahtnud tõsta oinast maha, pole ent jõudnud liigutadaagi seda. Küll juut siis peksnud oinast ja karjund: „Buts, buts välja! see on kuradist!” Oinas aga pole kõssandki, olgugi et juut lugend läbi kõik palved. Lõpuks oinas ise hüpanud päält maha ja juut kupatand koju, et tee põrund, rõõmus päälegi, et saand kuradist lahti, ega ole läind enam kunagi vargile. – Kr [240] (Vrdl. Ii 47 – vt. nõia päätükki (LRU III). – Koorma raskenemisest oli meil juttu juba külminga puhul (§ 110 ja 114). Vrdl. ka § 87 ja 90: surnud teevad koorma raskeks, aga ainult matuseil ja hingedeajal. – Läti vasteid vt. LP III Nr. 65, JKr IV Nr. 14, 30 jne.).

KARU VALVAB ÕUNAAIDA (S. 84)

Kord olnud kaks peremeest – ühel olnud õunaaid ja teisel mitte. Ühel öhtul teise peremehe poisid – kaks neid olnud – arutand, et vaja minna täna õunte kallale. Üks ütelnud: „Sinna kunagi ei saa sisse. Ma olen katsund minna, kuid iga kord on väraval ees suur karu ja kõlistab kette.” Teine poiss vastand: „Aga noh, siis ta ju on seotud kinni, kui kõlistab kette. Lähme vaatama, mis karu see on!”

Nad läindki, võtnud peremehe poja kah kaasa kolmandaks. Läind õunaaia värava manu, – mitte midagi pole näind. Aga niipea kui pannud käe värava külge, hakand mõmisema. Kus peremehe poeg pistnud kohe joostes koju tagasi, kuna need kaks, kui suuremad, jäänd veel sinna vaatama, et mis siis tuleb, võtnud malaka ja katsund lüüa seda karu – tal ju kett kaelas. Säält tulnud karul suust nagu tuld ja tõrva aina välja, suitsu ja tuld, ise mõirand, nii et poisid punund plehku, kuulnud veel enne, et peremees hakand kah tulema juba toast välja. Ja siis poistele tulnud järgi küll pisikesi, küll suuri karusid, – õnn veel, et see peremehe poeg joosnud enne minema ja jätnud toa ukse lahti: vaevalt poisid saand ukse enda taga kinni, kui karu kõigi lastega olnud järel. – Siis kõneldud ikka, et see naaberperemees

olnud selline... eihüvaga käsikäes, et vana ise olnudki see vaht. Ning keegi pole läind enam pärast ostma sellelt peremehelt õunu. – Pr 258 (Jutustaja jäi kahtlema, kas just vana kurat see vaht oli: võib-olla oli peremees ise sääl karuna valvamas).

123. Kuradiga ühendusse viiakse palju ebausku kombeid ja arvamisi, milledest esitagem siin olulisemad (Vt. ka § 91: sajab päikese paistel külma vihma, siis kuradiema peksab oma lapsi (Kr). Vilistamisest vt. nõia päätükis (LRU III)).

Kui sääsk imeb verd, siis ta viib selle vere kuradile (L).

Kui haige minestunult ulub ja hoigab, siis kurat peksvat teda (Kl Saar).

Kui istudes niisama kõigutetakse jalgu, siis kiigutetavat sellega vana kuradi lapsi (Pr).

Süües jalgu liigutades kiigutetakse vana kuradiema enda manu (V).

Kui pääle söömist ringutetakse käsi ja keha, siis see tähendavat tänu ütlemist kuradile (Pr).

Haigutades halb vaim minevat suust inimese sisse, iseäranis veel lastele enne ristimist (L, Kr, Pr – vt. ka § 129). Haigutamisel kurat viivat ühe sületäie jumalausust inimeselt ära (V). Eriti jumalateenistusel ja raamatu (alias piibli) lugemisel peab hoiduma haigutamisest, kuna küll kurat tahaks seda siis kõige enam (Kr), sest kurat viib haigutaval lugejal kõik selle tarkuse käest ära (V). Samal põhjusel ei tohi jätta raamatut lahti pääle lugemist, vaid peab ikka kinni käändama, sest muidu kurat loeb kõik tarkuse välja, raamatusse ei jää midagi (V).

Iseäranis pühalt ja järjekindlasti on jälgitud kommet, et enne kodunt kuhugi äraminekut istutud veel toolile või pingile ja öeldud: „Nüüd vaja veel enne istuda, et teekäik õnnestuks hästi ja kõik pahad vaimud jääksid maha” (Kr).

Teekäigult tagasi tulles pidi taas pöördama regi küljele, et kuradid ei saaks sõita sellega öösel (L). – Üks mees polnud uskud, et regi vaja käända ööseks küljele, ega ole käännud; kuid siis ta öösel kuulnud, kuis sõidetud maja ümber ringi, nii et hobuserauad aina kajand; mees läind vaatama: regi olnud omal kohal; kuid siis ta vanaisa surnud vend tulnud ütleva talle unes, ärgu ta jätku rege nii, vaid käangu küljele; mees teindki hiljem nõnda ega ole kuulnud kunagi enam öiti sõitmist (L 87 = S. 82) .

Körts on va kuradi pühakoda; kes läheb sageli kõrtsi, see käib tihti kuradi jumalateenistusel, ja kes tihti kuradi jumalateenistusel käib, selle ta peab enda käes (Ir).

Kurat kõike teab, kuid seda ei tea, kus naised ihuvad nuga: mööda uksekünnist, kausi veert või pliiti (V).